

КОНОТАЦІЙНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЗВУКОЗОБРАЖЕННЯ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Стаття містить аналіз конотаційного потенціалу звукозображення в поетичній мові Олесь Гончара. На матеріалі фронткових поезій (1942-1945рр.) простежено моделювання асоціативно-символічними значеннями фонетичних одиниць – голосних і приголосних – глибинної семантичної перспективи фрагментів об'єктивної дійсності.

Ключові слова: поетична мова (мовлення) Олесь Гончара, конотація, асоціація, голосні, приголосні, фонетичні одиниці, артикуляційно-акустичні ознаки, дискурс, архетип, концепт.

Статья содержит анализ коннотативного потенциала звукоизображения в поэтическом языке Олесь Гончара. На материале фронтковых поэзий (1942-1945 гг.) прослежено моделирование ассоциативно-символическими значениями фонетических единиц – гласных и согласных – глубинной семантической перспективы фрагментов объективной действительности.

Ключевые слова: поэтический язык (речь) Олесь Гончара, коннотация, ассоциация, гласные, согласные, фонетические единицы, артикуляционно-акустические признаки, дискурс, архетип, концепт.

This article deals with the analysis of connotational potential of sound image in the poetic language of Oles' Gonchar. The modeling of basic semantic perspective's fragments of objective reality is observed by associative-symbolical means of phonetic units – vowels and consonants – according to the material of front-line poetry of 1942-1945.

Key words: poetic language of Oles' Gonchar, connotation, association, vowels, consonants, phonetic units, articulation and acoustics signs, discourse, archetype, concept.

Українська література ХХ століття осяяна зорею високого таланту Олександра Терентійовича Гончара. Здавна відомо: у великих художників слова є твори, які першими знаменують світло їхньої геніальності. Для Олесь Гончара, справжнього літописця життя свого народу, це фронткові поезії – «ще один голос звідти, з далекого...» [4, с. 7]. Голос, що зберіг і «через десятки літ свою первісну емоційну навантагу, внутрішню щирість <...>» [4, с. 5]. Справді, віршовані мініатюри сержанта-мінометника О. Гончара стали «конспектами почуттів» тих мільйонів рядових, хто із 1942 р. по 1945 р., гартуючи в боях свою громадянську мужність і відвагу, ніс високе ім'я воїна-визволителя. У правдивому емоційному звучанні фронткових поезій

відразу вгадується «<...> магія Гончарової привабливості», «дивна органіка слова», зрештою, «широкоплинність і автохтонність його могутнього мовного плану» [6, с. 21]. Асоціативно-образне сприйняття реалістичного мікрокосму поетичних рядків «непогамованого романтика» (І. Драч) стало можливим завдяки конотації – ефективній лінгвостилістичній категорії, здатній імпліцитно ускладнити не лише семантичну площину номінативних одиниць, але й значень одиниць інших мовних рівнів, серед яких і фонемі – мінімальні сегментні компоненти з конкретним функціональним призначенням у мові. І хоч ще в середині XVII ст. конотацію розпочали науково досліджувати Клод Лансло та Антоніо Арно (граматика Пор-Рояля 1660 р.), прагнучи встановити «природні основи мистецтва мислення» [17, с. 16], а в сучасній лінгвістиці системний аналіз конотації репрезентовано такими потужними напрямками, як семіотичний (Л. Єльмслев [7], Р. Барт [3]), психолінгвістичний (О. М. Леонтьєв [13]), лінгвістичний (Ш. Баллі [2]) та ін., однак і сьогодні вчені продовжують наполягати, що «поняття конотації – один із найдифузніших лінгвістичних концептів» [16, с. 3]. Саме цим, природно, можна пояснити своєрідне трактування цієї лінгвостилістичної дефініції як у зарубіжному мовознавстві (Р. Барт, Ш. Баллі та ін.), так і славістиці (О. П. Журавльов, В. В. Левицький, І. Ю. Черепанова та ін.). Оскільки в змісті поняття *конотація* інваріантними є «додаткові семантичні чи стилістичні відтінки, які накладаються на основне значення слова й служать для вираження емоційно-експресивного забарвлення, надаючи висловлюванню тону урочистості, невимушеності, фамільярності [15, с. 151], то таке визначення й має, на наш погляд, домінуючу силу для окреслення цієї імпліцитної сутності.

Зважаючи на те, що звукові (звукобуквені) структури [8, с. 80] створюють семантичну й настроєву тональність мікротексту відповідно до художнього задуму автора, об'єктом для дослідження в «окопній ліриці» Олеся Гончара ми обрали породження фонетичної конотації, лінгвостилістичний потенціал якої лише починає привертати увагу сучасних мовознавців. З огляду на відсутність в україністиці спеціальних теоретичних розвідок про змодельовані вокальними та консонантними одиницями мікросемні ресурси на рівні поетичного дискурсу експлікація звукозображення у віршах Олеся Гончара видається актуальною та своєчасною.

Матеріалом для дослідження послужили всі двадцять дві, за словами самого митця, «замальовки інтимних настроїв, тих чи тих душевних станів», зібрані в окремій збірці «Фронтіві поезії» [4] та в першому томі семитомного видання творів [5], на які ми покликалися під час інтроспективного аналізу кожного тексту – цілісного ментально-вербального конструкту, що характеризується не лише різноманіттям, але й складністю кореляційних відношень між одиницями різних рівнів. Семантично пріоритетними видаються перспективи звукового тла в тому випадку, коли акустично виразні консонанси здатні породжувати асоціації, що інтенційно

віддзеркалюють конкретний фрагмент дійсності, а тому ніби окреслюють глибину визначеної поетом теми вірша. Синкретичне світосприймання учасником визвольного походу подій 1942–1945 рр. цілком узгоджується із життєствердженням людських цінностей і відповідає закладеній гуманістично-естетичній позиції митця – «писати не на тему війни», а про людину й народ у війні з фашизмом» [10, с. 14]. Спостереження показали, що семантично-прагматична структура кожного ліричного вірша є результатом асоціативних зв'язків, важливих і для номінативних, і для одиниць плану вираження, які набувають функції лейтмотивної фоносемантичної домінанти:

Рвуться коні.

Камінь дзвонить.

Віддає луна («Трансільванський марш» 1944 р.) [4, с. 22].

Сформований сонорними приголосними [н]-[н'] та [м'] акустичний ефект детермінує виразний конотаційний контур завдяки своїй звучності та характеру проходження струменя видихуваного повітря через носовий резонатор, що суттєво увиразнює ритміку поетичного мовлення й водночас мотивує лексему *луна*. Шляхом ампліфікованого звуковідтворення сформований акустичний континуум, у якому повторюваний назальний імпульс викликає синестетичні асоціації дзвінкоголосого відлуння ударів кінських підків об бруківку, увиразнюючи мажорну тональність чіткого ритму урочистої ходи визволителів.

Глибинна семантична перспектива текстів фронтових поезій Олеся Гончара простежується й у випадку моделювання певного фрагмента дійсності артикуляційно-акустичною парадигмою шиплячих фонетичних одиниць, асоціативно-символічне значення яких викликає враження, співвідносні, наприклад, із *притишеним мовленням* – репрезентантами *аудіальної конотації*:

Біла шия в разках намиста.

Наче шовк шелестять слова («Над Бугом» 1944 р.) [4, с. 12].

Специфічний шум повторюваних приголосних [ш] відіграє роль своєрідного фоносемантичного коду, оскільки формує інтенційний образ *шепота* (різновид *притишеного мовлення*), і у свідомості слухача/читача набуває статусу додаткової мікросеми для створення цілісного художнього образу, оповитого ліризмом психологічної ситуації. Однак шиплячі як важливі елементи езотеричної ініціації - *невокальні, компактні, різкі* [9, с. 37-42], що символізують ідею ще й *зловісних, страхітливих, важких, печальних, темних, злих* характеристик [8, с. 89–90; 18, с. 99], – не є домінувальними фоностилістичними маркерами поетичного мовлення Олеся Гончара. Залежно від ситуації зображення, яка цілком узгоджується з поетичними відчуттями, конотаційно виразними стають свистячі консонанси, – *дифузні, небемольні, неназальні, загалом нерізкі*, хоч приголосним [ц] [ц'] [дз] [дз'] властива турбулентність різкого характеру [9, с. 40]), – акустичним враженням формуючи асоціації, адекватні шумовій парадигмі *віхоли*: *Сніг сухий степами стелитьс[ц':]я* («Віхола» 1943 р.) [4, с. 11]. Ефект шуму

консонансів [с] та [ц':] ініціює такий аудіальний сугестивний образ навіть за відсутності відповідної денотативно-референтної площини поетичного тексту:

<...> *десь у школі*

Перед дітьми сумна стоїть, –

Від мене, від скель цих голих

На відстані цілих століть («Гірський етюд» 1944 р.) [4, с. 27].

Фонетична конотація, змодельована асоціаціями (*свист вітру*), доповнює контекстну актуалізацію семантичних площин своєрідними звуковими алузіями, вкотре переконуючи: змістова структура ліричних мініатюр Олеся Гончара нагадує швидше «гірський етюд» талановитого художника, де суцільна поетична картина детермінована конотаціями, що поглиблюють «синкретичну свідомість» (В. Моренець) звуковою тональністю – символом *світлого суму*. Узагалі, поетичному мовленню Олеся Гончара часто властива особлива м'яка тональність, позначена елегантними нотами спогадів про кохану, рідних, Батьківщину. У цьому випадку молодий автор наповнює поетичне мовлення щільним губно-губним приголосним [в] і його варіантами [w], [v], [v'], [ǃ], що мотивують лексему *вітер*, яка має потенціал архетипної лексики – символу загальнонаціональної ідеї:

Зі сходу вітер духмяних квітів

Довіяв аромат»

(«Моя ти зоре, румунські гори...» 1944 р.) [4, с. 14].

Звукові акустичні враження повторів білабіального консонанта [в] (максимально вокалізованого [ǃ] та дієзного алофона [v']) як виразний конотаційно-естетичний звуковий жест формують метафоричну асоціативність поетичного мовлення Олеся Гончара, яка може бути адаптована лише на рівні підсвідомості.

Вагомим фонетичним компонентом конотаційної стилістики поетичних творів митця є дрижачі сонорні [р] та [p']: у поетичному мовленні Олеся Гончара вони набувають статусу асоціативних знаків уявлень та понять, пов'язаних із реальним скреготом металу або вибухами снарядів:

Скрегоче залізом округа,

Смертю повітря фурчить («Атака» 1942 р.) [4, с. 9].

Ці повторювані звукові імпульси різкою акустикою передають закодовану семантично-прагматичну інформацію, сприйняття якої уможлиблює не просто потужну емоційну домінанту поетичного твору, але й моделює складний слуховий образ, який автор назвав «святе божевілля атаки» [4, с. 9]. Безперечно, таке консонантне тло підсилює звукову асоціацію, покладену в основу художнього образу й репрезентовану процесуальними лексемами *скрегоче*, *фурчить*, лексичне значення яких впливає з характеру властивої для відповідних інтер'єктивів референції. Однак приголосні [р] та [p'] є фонетичними одиницями зі своєрідною комплексною артикуляційно-акустичною тональністю [14], що наповнює

звукове тло поетичного мовлення конотаційними ефектами з різним енергетичним значенням. Наприклад, вертикально-горизонтальна алітерація *мінімально компактних, небемольних* консонансів [p] та [p'] часто корелює з природною, органічною для них конотацією – *часті розриви снарядів*:

*Вже бачу: стоїмо по груди
В траншеях в крижаній воді.
Ані хвороби, ні простуди,
Ні сталь – не брали нас тоді*
(«Знамено полку» 1945 р., с.49) [4, с. 49].

У поетичному мовленні

*Моя ти зоре, румунські гори
Стоять кругом, кругом*
(«Моя ти зоре, румунські гори» 1944 р.) [4, с. 14]

асоціативно простежено зовсім інший конотаційний контур цих сильних вібрантів, акустичне враження яких нагадує швидше далекий відгомін бою, аніж звуковий шквал. Художньо вагома образна відповідність між скреготом, вибухами снарядів та дрижачими [p] та [p'] може бути ускладнена дзвінким приголосним [г], що на тлі картини бою мотивує асоціації *гулу в горах*, увиразнюючи асоціацію звукових особливостей військових маневрів у конкретній місцевості:

*Ніч, а війна гримить, <...>
Місяць крізь хмари летить
Розіп'ятий на вітрах* («Слово про Мате Залку» 1945 р.)
[4, с. 36].

Насичення акустично виразними приголосними – губними, дрижачими, шиплячими та свистячими – поетичного мовлення дає змогу інтенсифікувати потенційні, художньо змодельовані звуками мікросеми, адже саме консонантні фонетичні одиниці можуть закодувати *сміслову* інформацію [1, с. 417], акустично посилюючи семантичне навантаження поетичного мовлення. Голосні звуки у віршах Олеся Гончара теж обтяжені асоціаціями, ініціюючи передовсім okazionalnість сприйняття вокального континууму, за яким Ірина Алдошина та Рой Приттс закріпили функцію *прагматичного* кодування смислової інформації [там само]. Посилення сугестивно-психологічного впливу на людину завдяки семантизації вокальних одиниць визначає стратегію їхньої асоціативності, а відтак і здатності породжувати конотації. Вражають, наприклад, додаткові прагматично-семантичні нашарування, викликані завдяки голосному переднього ряду високого підняття [i], який із погляду фонетичного моделювання лексеми чи не найкраще віддзеркалює традиції українського вокалізму і є, без усякого сумніву, яскравим конотаційним маркером поетичного мовлення Олеся Гончара:

*Сніги! Не сніги, а ріллі,
Наорані смертю за мить* («Танкіст» 1945 р.) [4, с. 32].

Вокальний контекст завдяки голосному [i] допомагає створити елегантний настрій, викликаючи широку гаму почуттів, серед яких і філософське осмислення буття, споглядання, роздуми про людину:

*І тільки вірність у серці чистім,
Як давні рицарі, несем...* («Без краю топкі болота» 1944 р.)
[4, с. 31].

Ця своєрідна *стилетвірна конотація* – результат домінування вокального конкретизатора [i] як носія позитивних, естетично мотивованих емоцій:

*Висока ніч, велика ніч,
Як марево сторіч* («Ніч у Карпатах» 1944 р.) [4, с. 21].

У поетичному мовленні Олеся Гончара привертає увагу емоційно-експресивна актуалізація акустично-артикуляційних параметрів голосного [o], який, поєднуючись із лабіалізованим вокальним компонентом [y] та приголосним [г], формує винятково виразні звукові конотації гуркоту бою, як це спостерігаємо у вірші 1945 р. «Слово про Мате Залку»: *Довкола гуде в горах* [4, с. 36]. В «окопній ліриці» Олеся Гончара *аудіальна конотація* цього лабіалізованого голосного є додатковим імпліцитним засобом відтворення й голосів людей: *Опалений полум'ям бою, <...> Гордись, піхотинцю, собою, Солдатським званням своїм* («Солдатська гордість» 1945 р.) [4, с. 44]; *Угору та вгору, один за одним* («В гори» 1944 р.) [4, с. 24]. У поетичних рядках *Слово, в бою огрубіле, У тому краю забрини...* («Думи про Батьківщину» 1944 р.) [4, с. 17]) така *аудіальна конотація* мотивує лексичне значення номінативної одиниці *слово*, тому є результатом «певних відповідностей між символічними значеннями, що входять у склад найменування, і лексичним значенням даного найменування (слова)» [12, с. 16]. Із погляду характерологічних особливостей українського поетичного дискурсу домінування голосного [o] не є показником особливого мислення, проте конотація цього вокального компонента розширює асоціативність естетичної форми мовлення завдяки конкретним словам-лейтмотивам, серед яких і лексема *сонце*:

*Красуня задумана осінь
Золоті паруси нап'яла.
І сонце променем косим
Мене протяло, мов стріла. <...>
І питається осінь: хто це
По горах стрімких та лісах
Пролітає, простріленим сонцем,
На моїх золотих парусах?*
(«На золотих парусах» 1945 р.) [4, с. 46-47].

Для українців *сонце* споконвіків залишається своєрідним міфологічним концептом, архетипним символом, що мотивує значення, а відтак і сприйняття поетичного мовлення через фонові знання, прагматику, психологічну пресупозицію. Отже, породження такої фонетичної конотації

асонансом [о] в поезії Олеся Гончара є результатом суто зорових вражень і водночас це інтенційний вербальний код, який позиціонує національні архетипні асоціації на засадах продуктивного функціонування предковичної слов'янської міфологеми. При цьому визначальними стають не лише денотативні, але й фонетично мотивовані інформаційні ресурси таких вербалізованих концептів, які відіграють не менш значущу роль у формуванні світобачення й світовідчуття українського соціуму.

Отже, конотаційна експлікація звукового тла поетичної мови Олеся Гончара періоду Великої Вітчизняної війни сприяє поглибленому вивченню лінгвістичних феноменів, до яких належить асоціативно-символічне значення різних категорій фонетичних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алдошина И. Основы психоакустики / И. Алдошина, Р. Приттс. – СПб.: Композитор Санкт-Петербурга, 2006. – 720 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; [пер. с фр. К. А. Долинина]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
3. Барт Р. Основы семиологии / Р. Барт // Структурализм: «за» и «против» : [сб. статей]. – М.: Прогресс, 1975. – С. 114–163.
4. Гончар О. Т. Фронтіві поезії [Текст] / О. Т. Гончар. – К.: Дніпро, 1985. – 53 с.
5. Гончар О. Т. Фронтіві поезії. Прапороносці: трилогія. Новели / О.Т. Гончар // Гончар О. Т. Твори: В 7-и т. – К.: Дніпро, 1987. – Том I; [передм. І. Драча, приміт. В. Ковалю]. – 550 с.
6. Драч І. Олесь Гончар – на відстані серця / І. Драч // Гончар О. Т. Твори: В 7-и т. Том I. – Фронтіві поезії; Прапороносці: Трилогія; Новели / [передм. І. Драча, приміт. В. Ковалю]. – К.: Дніпро, 1987. – С. 5–23.
7. Ельмслев Л. Прологомени к теории языка: [перевод с англ.] / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – Вып. I. – М.: Прогресс, 1960. – С. 264–389.
8. Журавлѐв А. П. Фонетическое значение /А. П. Журавлѐв. – Ленинград: Издательство Ленингр. у-та, 1974. – 159 с.
9. Карпенко Ю. О. Фонетика // Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. / Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: [навч. посіб.]. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – С. 37–42.
10. Кононенко П. П. Особисто причетний: До 70-річчя від дня народження Олеся Гончара / П.П. Кононенко. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1988. – Серія 6 «Література і мистецтво». – № 2. – 48 с.
11. Левицкий В. В. Семантика и фонетика / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 103 с.
12. Левицкий В. В. Фонетична мотивованість слова / В. В. Левицкий // Мовознавство. – 1974. – №1. – С. 15–26.

13. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 40 с.
14. Прокопова Л. І. Приголосні звуки / Л. І. Прокопова // Сучасна українська літературна мова: [за загальною ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда]; Вступ. Фонетика. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1969. – Т. І. – С. 130–178.
15. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов: [пособие для учителей] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
16. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
17. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: [Підручник] / Г. М. Удовиченко. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1980. – 216 с.
18. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И.Ю. Черепанова. – М.: «КСП+», 1999. – 416 с.